

PRAKTYCZNY SŁOWNIK TERMINÓW „PODZIEMNYCH” architektura-geologia-górnictwo-militaria

- ◆ **Aluwialne złoża** – złoża osadowe, powstałe z materiału naniesionego przez rzekę. Są to zwykle piaski i żwiry.
- ◆ **Amonit** – grupa wymarłych, wyłącznie morskich głowonogów. Nazwa pochodzi od kształtu przypominającego baranie rogi na głowie egipskiego boga Amona. Skorupa wapienna u większości amonitów zwinięta jest w jednej płaszczyźnie i ma średnicę od 1 cm do 3 m.
- ◆ **Aragonit** - minerał, węglan wapnia. Tworzy białe, żółtawe lub szare ostro zakończone słupki, powstaje jako utwór hydrotermalny.
- ◆ **Archeologia** – nauka zajmująca się badaniem dziejów człowieka za pomocą analizy materialnych pozostałości jego kultury, szczególnie wydobytych podczas prac wykopaliskowych.
- ◆ **Architektonika** – sztuka budowlana wg zasad architektury.
- ◆ **Arkada** – element architektoniczny: łuk wsparty na słupach lub filarach.
- ◆ **Arsenał** – budowla lub zespół budynków o cechach obronnych, przeznaczonych do wytwarzania, naprawy lub składnicy broni.
- ◆ **Barbakan [rondel]** – najczęściej w kształcie obszernej, cylindrycznej baszty ze strzelnicami, z bramą połączonej szyją [odstłoniętym przejściem] z bramą warownego obwodu; spotykany w średniowiecznych fortyfikacjach.
- ◆ **Bark** – w fortyfikacji oznacza bok lub boczną ścianę dzieła obronnego np. bastionu, fortu.
- ◆ **Basteja** – dzieło obronne w formie nasypu ziemnego lub murowane. W kształcie niskiej, dwukondygnacyjnej baszty, o zarysie półkolistym albo podkowiastym, wysunięte przed lico obronnego muru.
- ◆ **Bastion** – wystająca część głównego wału twierdzy o planie trójkątnym, romboidowym lub sercowym, o otwartej podstawie [szyją]; dwa najbardziej wysunięte boki tworzyły narożnik [węgieł] i stykały się z następnymi bokami [zw. barkami].
- ◆ **Baszta** – wieża obronna dostawiona, czy też wolno stojąca przy murach zamku albo miasta.

- ◆ **Bateria** - pododdział artyleryjski składający się z 2-6 dział lub wyrzutni raketowych lub forteczne stanowisko artyleryjskie.
- ◆ **Belemnit** – grupa wymarłych morskich dwuskrzelnych głowonogów. Pojawiły się w karbonie, szczyt rozwoju osiągnęły w okresie jurajskim i kredowym.
- ◆ **Brekcja** – skała zbudowana z ostrokrawędziastych okruchów skalnych, zlepiona drobnoziarnistym spoiwem.
- ◆ **Brekcja kostna** – spojone okruchy lub całe kości dawnych zwierząt.
- ◆ **Bunkier - ostróg [potocznie]**– zwykle betonowy lub żelbetonowy [czasem ziemny] schron bojowy lub mały fort piechoty.
- ◆ **Calizna** – skały górotworu nienaruszone robotami górniczymi.
- ◆ **Cegła** – sztuczny kamień budowlany, uformowany na kształt prostopadłościanu, z gliny suszonej, palonej lub wapna z piaskiem, czy też z betonu, o wymiarach zróżnicowanych w różnych okresach, w których stosunek grubości [od ok. 5-10 cm] do szerokości i długości wynosił 1:2:4.
- ◆ **Cekauz** – > arsenał.
- ◆ **Cekhauz** – > arsenał.
- ◆ **Chodnik** – podziemne, przeważnie poziome wyrobisko korytarzowe o stosunkowo małym przekroju.
- ◆ **Ciało rudne** – przestrzenny kształt złoża rudnego – forma złoża rudnego np.: pokład, ławica, soczewa, warstwa, gniazdo, komin, słup.
- ◆ **Cios** – cecha strukturalna budowy skał. Zdolność skał do pęknięcia wzdłuż pewnych regularnych płaszczyzn pod wpływem nacisku lub uderzenia.
- ◆ **Cytadela** – zwarte umocnienia wewnątrz fortecznego obwarowania lub twierdza [zamek] dominująca nad miastem, w której najczęściej mieszczą się koszary, magazyny, a nawet i więzienie.
- ◆ **Czoło**– > bastion.
- ◆ **Czostki** – zaostrome słupy drewniane wbijane gęsto w stok lub w dno fosy, ukośnie lub prosto, ostrzem ku górze
- ◆ **Dolomit** – minerał, węglan wapnia i magnezu. Osadza się w morzach tworząc skały o szarej barwie.
- ◆ **Draperia** – określenie formy naciekowej w jaskiniach. Przypomina formą pofałdowaną, ozdobną [udrapowaną] tkaninę.

- ◆ **Działobitnia** – zamknięte lub otwarte stanowisko ogniowe działa lub baterii dział z pełnym wyposażeniem bojowym [platforma na działo, schrony pogotowia oraz pomieszczenia służące do przechowywania amunicji].
- ◆ **Działon** – najmniejszy pododdział artylerii obsługujący jedno działo.
- ◆ **Ekologia** – nauka, gałąź biologii zajmująca się badaniem zależności pomiędzy organizmami żywymi a ich środowiskiem oraz stosunkami wzajemnymi pomiędzy organizmami.
- ◆ **Erozja** – mechaniczne niszczenie skał, połączone z usuwaniem materiału, wywołane głównie przez wodę, wiatr, fale morskie, lodowce.
- ◆ **Facja** – zespół cech różniących osady utworzone równocześnie, ale w różnych warunkach np. w głębokich i płytkich morzach.
- ◆ **Filar ochronny** – część złoża, nie eksploatowana i pozostawiona jako zabezpieczenie przed zawaleniem się wyrobiska.
- ◆ **Flanka** – boczna wieża twierdzy.
- ◆ **Flisz** – seria naprzemianległych osadów morskich, złożonych z warstw piaskowców, łupków, margli, a często również zlepieńców. Najczęściej powstaje w rowie przedgórskim w okresie poprzedzającym wynurzenie się pasma górskiego.
- ◆ **Fosylizacja** – proces powstawania skamieniałości. Następuje przeważnie wtedy, gdy rośliny lub zwłoki zwierzęcia zostają szybko przykryte osadem i odcięte od działania powietrza, bakterii, zmian temperatury itp.
- ◆ **Fort** – dzieło obronne stanowiące element twierdzy, przystosowane do samodzielnej obrony okrężnej.
- ◆ **Fortalicja** – 1) obiekt obronny, zwykle na prostokątnym planie; 2) warowny dwór, strażnica, drewniana mała forteca na kresach wschodnich.
- ◆ **Forteca** – > twierdza.
- ◆ **Fosa** – przekop (rów) głęboki napełniony wodą, okalający zamek, twierdzę i inne obiekty fortyfikacyjne.
- ◆ **Fuga** – szczelina międzywarstwowa, również m.in. dawna nazwa określająca spoinę w ceglany murze.
- ◆ **Fundament** – m.in. umocnienie w ziemi [murowane, betonowane itp.] poniżej strefy zamarzania [1,00-1,50 m], rozkładające ciężar konstrukcji na szerszą warstwę gruntu.
- ◆ **Furta** – ciężkie drzwi masywne w bramie lub murze.

- ◆ **Gąbki** – typ najprostszych zwierząt wielokomórkowych, zbudowanych z komórek o określonych funkcjach, lecz nie tworzących jeszcze tkanek. Zamieszkują wody morskie, prowadząc osiadły tryb życia.
- ◆ **Geologia** – nauka badająca budowę i przeobrażenia skorupy ziemskiej, powstanie i rozwój życia organicznego, a także złoża surowców mineralnych.
- ◆ **Geomorfologia** – gałąź geografii badająca powstawanie i przekształcanie się form powierzchni Ziemi [łądów, gór, dolin itp.] oraz praw ich rozwoju.
- ◆ **Glacjał** okres silnego rozwoju lodowców.
- ◆ **Gleba** – cienka, zewnętrzna warstwa skorupy ziemskiej, znajdująca się pod działaniem atmosfery i życia organicznego.
- ◆ **Głównogi** – najwyżej zorganizowana gromada morskich mięczaków, występująca od kambriu do dziś.
- ◆ **Głaz narzutowy (eratyk)** – fragment skały leżący na powierzchni ziemi, zupełnie obcy skałom występującym w podłożu a przetransportowany przez lądolód.
- ◆ **Gołoborze** – nie pokryte roślinnością nagromadzenie bloków i gruzu skalnego, powstałe wskutek mechanicznego wietrzenia twardych, masywnych skał.
- ◆ **Górnictwo** – 1) gałąź przemysłu obejmująca wydobycie z ziemi i przeróbkę kopalin użytecznych [węgla, soli, rud metali itp.]. 2) nauka i dział techniki zajmujący się zagadnieniami dotyczącymi poszukiwania i eksploatacji kopalin użytecznych. 3) praca, zajęcie górnika.
- ◆ **Górotwór** – termin górniczy określający zespół skał, w których wykonuje się prace górnicze.
- ◆ **Grota** – > jaskinia.
- ◆ **Gwarectwo** w średniowieczu: organizacja górnicza zajmująca się wydobywaniem kruszców.
- ◆ **Gwarek** – w średniowieczu: członek gwarectwa (potocznie starodawny górnik).
- ◆ **Haubica** – działo o krótkiej lufie, przeznaczone głównie do strzelania stromotorowego i rażenia celów poza ukryciem.
- ◆ **Holocen** – druga epoka czwartorzędu, obejmująca okres od ustąpienia ostatniego zlodowacenia do czasów współczesnych włącznie.
- ◆ **Interglacjał** – okres międzylodowcowy, w którym lodowce ograniczają swe występowanie, a nawet całkowicie zanikają co związane jest z ociepleniem klimatu.

- ◆ **Jaskinia** – naturalne, osłonięte ze wszystkich stron zagłębienie w skale, z wylotem na zewnątrz, dostępne dla człowieka; najczęściej powstaje na skutek rozpuszczania skał [głównie wapieni i dolomitów] przez wody.
- ◆ **Jura** – [Jurajski okres] drugi okres ery mezozoicznej od ok. 185 do 140 mln lat temu. Nazwa pochodzi od gór Jura w Szwajcarii.
- ◆ **Kalcyt** – minerał, węglan wapnia. Tworzy bezbarwne, mlecznobiałe lub szarawe skupienia o szklistym połysku. Jest głównym składnikiem wapieni.
- ◆ **Kamuflarz** – wielobarwne lub jednobarwne malowanie maskujące, upodabniające obiekt do otoczenia lub pozornie deformujące jego zarys.
- ◆ **Kaponiera** – niska budowla przeznaczona do obrony wnętrza fosy lub koszar sztyjowych fortu.
- ◆ **Karbon** – okres ery paleozoicznej od ok. 320 do 270 mln lat temu. Pierwszą połowę tej ery reprezentują osady morskie z bogatą fauną. W drugiej połowie, na skutek ruchów górotwórczych powstają olbrzymie połacie lądu pokrytego bujną roślinnością, która nagromadzona w lagunach, deltach rzecznych lub obniżeniach śródgórskich, utworzyła pokłady węgla.
- ◆ **Kawerna** – pusta przestrzeń w skałach powstała np. wskutek ługowania.
- ◆ **Kawerna** -> kazamaty
- ◆ **Kazamaty** – 1) w dawnych fortyfikacjach stałych; sklepiony schron zabezpieczony z góry grubą warstwą ziemi wykorzystywany jako magazyn, a w czasie wojny jako stanowisko obronne. 2) loch w twierdzy służące jako więzienie.
- ◆ **Kołatka** – dwuczęściowy przedmiot przeznaczony do stukania w bramę, drzwi, furtę itp.
- ◆ **Kleszcze** – element fortyfikacji [mury, okopy, wały itp.] złożony z dwóch ramion stykających się pod kątem rozwartym, otwarty w stronę przedpola.
- ◆ **Kocie uszy** – rodzaj kaponiery, której czoło ma formę dwóch półkolistych wysuniętych ryzalitów.
- ◆ **Komora** – najogólniej, jakakolwiek zamknięta przestrzeń, pomieszczenie spełniające określone funkcje; w kopalniach wyrobiska komorowe.
- ◆ **Kopalina** – skała zawierająca surowiec mineralny wydobywany z ziemi robotami górniczymi, o znaczeniu gospodarczym w stanie surowym lub po przeróbce.
- ◆ **Kopalnia** – zakład górniczy zajmujący się wydobywaniem z ziemi kopaliny użytecznych [może być podziemna lub odkrywkowa].

- ◆ **Kopuła pancerna** – nieruchoma opancerzona czasza służąca jako stanowisko ogniowe lub obserwacyjne.
- ◆ **Kordegarda** – odwach, pomieszczenie dla warty wojskowej oraz dla aresztantów.
- ◆ **Koszary** – zamknięty obszar wraz z zespołem budynków, w których kwaterują żołnierze pełniący służbę wojskową.
- ◆ **Kotew** – poziomy pręt stalowy, ściągający elementy konstrukcyjne lub klamrujący; końce kotwi są umocowane przewłoczkami.
- ◆ **Kras** – proces powolnego rozpuszczania skał, przede wszystkim wapieni, dolomitów i gipsów przez wody deszczowe.
- ◆ **Kreda** – 1) ostatni okres ery mezozoicznej [od ok. 140 do 70 mln lat temu], dla którego typowymi skałami są margle, wapień, opoki, i kreda. 2) miękka, rozcieralna skała osadowa o barwie białej, jasnoszarej lub kremowej, składająca się głównie ze szczątków drobnych morskich bezkręgowców [zwłaszcza otwornic i glonów].
- ◆ **Kruszec [minerał kruszcowy]** – minerał zawierający metale lub ich związki.
- ◆ **Krypta** - przestrzennie sklepione pomieszczenie, znajdujące się pod całą budowlą sakralną lub pod jego częścią, przeznaczone na groby wybitnych wiernych i duchownych, także na cele kultowe.
- ◆ **Krystalograficzne układy** – siedem głównych typów symetrii kryształów: 1) trójskośny, 2) jednoskośny, 3) rombowy, 4) tetragonalny, 5) heksagonalny, 6) trygonalny, 7) regularny.
- ◆ **Krzemień** – często spotykana zbita, twarda, osadowa skała krzemionkowa. Często zawiera szczątki drobnych zwierząt. Występuje w postaci buł i kongrecji. Służyła do wyrobu narzędzi u ludzi pierwotnych.
- ◆ **Kształówka** – cegła odpowiednio uformowana [okrągła, profilowana, wielokątna].
- ◆ **Kurtyna** – prosty odcinek ściany fortyfikacyjnej i [muru lub wału] związany z jednym lub dwoma elementami obronnymi np. bastionami, broniącymi go skrzydłowo.
- ◆ **Labirynt** – budowla skomplikowana o krętych, krzyżujących się i poplątanych korytarzach, z licznymi celami i paroma lub jednym wyjściem, nieznanym dla niewtajemniczonych.
- ◆ **Łądolód** – lodowiec kontynentalny, pokrywa lodowa w postaci wielkiej, płaskiej tarczy pokrywającej ogromne obszary gór i nizin.
- ◆ **Legar** – belka podstawowa [odpowiednio gruba], na której układa się deski podłogi lub jakiś ciężki przedmiot.

- ◆ **Lej krasowy** – stożkowe zagłębienie na powierzchni ziemi powstałe po zapadnięciu stropu jaskini.
- ◆ **Less** – skała osadowa o żółtej barwie, porowata, składająca się głównie z pyłów mineralnych naniesionych przez wiatry. Tworzy bardzo urodzajne gleby.
- ◆ **Lico muru** – zewnętrzna powierzchnia muru.
- ◆ **Luneta [półksiężyc]** – fort o narysie bastionu lub dzieło fortyfikacyjne [stałe lub polowe)]odkryte od tyłu, o jednym lub dwóch czołach i dwóch barkach, kształtem zbliżony do półksiężyca.
- ◆ **Ławica** – część warstwy wyraźnie odróżniająca się od stropowych i spągowych względem niej utworów.
- ◆ **Machikuła** – wysunięty przed lico muru obronnego ganek wsparty na kamiennych wspornikach, z otworami w podłodze, umożliwiającymi pionową obronę podstawy murów.
- ◆ **Majdan** – 1) plac, głównie na rynku lub w obozie; 2)plac w fortecy, otoczony wałami.
- ◆ **Makarony** – rurkowate stalaktyty.
- ◆ **Marmur** – metamorficzna skała osadowa, krystaliczna lub półkrystaliczna [głównie węgiel wapnia z domieszką magnezu i ciał barwiących]; cenny materiał rzeźbiarski i okładzinowy w budownictwie.
- ◆ **Meandry [zakola]** – wężowate zakręty rzeki, tworzące się tam, gdzie płynie ona powoli po własnych osadach, a więc w środkowym i dolnym biegu.
- ◆ **Miąższość** – grubość warstw, złoża, utworu geologicznego. Odległość między stropem i spągiem.
- ◆ **Mineralogia** – nauka badająca minerały, ich własności fizyczne, sposób ich powstawania oraz występowania w przyrodzie.
- ◆ **Minerał** – jednorodne ciało chemiczne wytworzone w sposób naturalny wewnątrz skorupy ziemskiej lub na jej powierzchni, o budowie krystalicznej.
- ◆ **Morena** – nagromadzenie materiału przyniesionego przez lodowiec
- ◆ **Moździerz** – działo do strzelania stromotorowego bez oporopowrotnika, w którym siła odrzutu lufy w czasie strzału kompensowana jest reakcją płyty oporowej służącej za podstawę.
- ◆ **Mur Carnota** – przeznaczony do obrony wnętrza fosy chodnik obronny, umieszczony w jej stoku, nieco powyżej dna, osłonięty murem ze strzelnicami.

- ◆ **Murator** – rzemieślnik o kwalifikacjach nabytych przez praktykę budowlaną, a nie przez studia fachowe, pełniący funkcję majstra murarskiego, a nawet budowniczego architekta.
- ◆ **Nadanie górnicze** – określenie kopaliny [minerału], na którego poszukiwanie i wydobywanie ma wyłącznie prawo właściciel pola górniczego [obszaru górniczego].
- ◆ **Nadkład** – skały zalegające nad złożem.
- ◆ **Nadproże** – poziomy, płaski lub sklepiony element konstrukcyjny przekrywający otwór w ścianie
- ◆ **Nadszaniec** - > bastion.
- ◆ **Nadszybie** – pomost ponad wylotem szybu wraz z urządzeniem, skąd odbywa się zjazd i wyjazd załogi lub odbiera urobek wyciągany szybem.
- ◆ **Namulisko** – osad naniesiony w jaskini przez płynącą wodę.
- ◆ **Narzutowe głazy** – bloki skalne różnej wielkości przetransportowane przez lodowce i pozostawione przez nie na obszarach objętych kiedyś zlodowaczeniami.
- ◆ **Neolit** – epoka rozwoju cywilizacji i kultury człowieka, od ok. 7 500 do 3 500 r przed naszą erą. Cechą charakterystyczną są różnorodne, doskonale obrobione i gładzone narzędzia krzemienne, wyroby garncarskie, tkaniny. Powstanie wyraźnych zespołów gospodarczych: pasterski i rolniczy.
- ◆ **Nietoperz** – ssak latający dzięki błonom rozpiętym między kończynami i bokami ciała, mający doskonale rozwinięty zmysł słuchu i echolokacji; prowadzący nocny tryb życia; w Polsce i Europie pod całkowitą ochroną.
- ◆ **Nisza** – wnęka w fasadzie budynku lub w ścianie wewnętrznej, przeznaczona dla celów zdobniczych i kultowych.
- ◆ **Ocios** – boczna ściana wyrobiska górniczego.
- ◆ **Odkrywka** – odsłonięcie, miejsce, w którym na powierzchni widać skały nie przykryte zwietrzeliną, rumoszem czy glebą. Mogą być naturalne i sztuczne.
- ◆ **Ogrodowa grota** – wykuta przestrzeń w skalnej ścianie lub sklepiona z głazów, przeznaczona do wypoczynku i ochłody [g. rustykalna]; również grota wolno stojąca lub jako element architektury ogrodowej [g. naziemna].
- ◆ **Orogeneza** – ruchy górotwórcze.
- ◆ **Osadowe skały** – jedna z trzech grup, na jakie dzielą się skały ze względu na sposób powstania [osadowe, magmowe, metamorficzne].

- ◆ **Osiadanie gruntu** – zapadanie się gruntu pod wpływem obciążenia wywieranego przez budowle.
- ◆ **Ostaniec** – izolowane, często skaliste wzniesienie, będące pozostałością pokrywy skał, która uległa już erozji.
- ◆ **Osuwisko** – zsuwanie się mas skalnych pod wpływem sił ciężkości.
- ◆ **Otoczak** – odłamek skały zeszlifowany i zaokrąglony podczas transportu przez rzekę, fale morskie lub wiatr.
- ◆ **Paleontologia** - nauka o zwierzętach i roślinach, które żyły na Ziemi w minionych epokach geologicznych. Zajmuje się badaniami śladów i szczątków dawnych roślin i zwierząt, zachowanych w warstwach skorupy ziemskiej [skamieniałości].
- ◆ **Paleolit** – najstarsza epoka rozwoju cywilizacji i kultury człowiekowatych, obejmująca okres od ok. 800 000 lat do 11 000 lat przed naszą erą. W paleolicie wytwarzano narzędzia z kamienia, kości i drewna. Charakterystyczne narzędzia krzemienne, obrabiane poprzez obtłukiwanie.
- ◆ **Palisada** – częstokół, ostrokół – element dawnego budownictwa obronnego w postaci ogrodzenia z wysokich, grubych i zaostrzonych u góry pali wkopanych w ziemię prosto lub ukośnie, jeden przy drugim, spełniający funkcję osłony, przeszkody lub pomocniczego umocnienia.
- ◆ **Piarg** – usypisko okruchów skał u podnóża stromych skalistych zboczy lub w żlebach.
- ◆ **Piasek** – bardzo pospolita luźna skała osadowa zbudowana z ziaren o średnicy 0,1 – 2 mm. Powstaje z nagromadzenia ziaren minerałów z wietrzejących skał.
- ◆ **Pick** – kilof górniczy.
- ◆ **Pierzeja** – ciąg frontowych elewacji domów ustawionych w szeregu przy jednej stronie ulicy lub placu [rynku].
- ◆ **Plejstocen** – pierwsza epoka okresu czwartorzędu, której charakterystycznym zjawiskiem było silne oziębienie klimatu.
- ◆ **Podciąg** – belka znaczniejszych rozmiarów, dźwigająca lżejsze belki np. stropu.
- ◆ **Podest** – pozioma płaszczyzna, podwyższona względem podłogi lub w formie pomostu między kondygnacjami schodów [spocznik].
- ◆ **Podszybie** – wyrobisko komorowe bezpośrednio przylegające do szybu na dolnym poziomie kopalni podziemnej.

- ◆ **Pokład** – forma złoża ograniczona dwiema równoległymi płaszczyznami, o prawie stałej grubości na dużych przestrzeniach.
- ◆ **Poprzecznia** – wyrobisko korytarzowe w podziemnej kopalni poprowadzone prostopadle, łączące chodniki biegnące równolegle na tym samym poziomie wydobywczym.
- ◆ **Portal** – ozdobne obramienie otworu wejściowego np. bramy, drzwi itp.
- ◆ **Poterna** – podziemne przejście łączące wewnątrz fortyfikacji z przedpołem lub poszczególne elementy fortyfikacji ze sobą.
- ◆ **Prochownia** – dawniej: wytwórnia lub magazyn prochu, pocisków i innych materiałów wybuchowych; także pomieszczenie, budynek, w którym ta wytwórnia lub ten magazyn się mieści.
- ◆ **Przeciwstok** – zewnętrzna strona fosy.
- ◆ **Przedpiersie** – mur lub nasyp w warowni, biegnący szczytem wału od wewnętrznej strony, ochraniający chodnik straży lub drogę wałową, połączoną z pochyłymi ziemnymi wjazdami.
- ◆ **Przedpole** – obszar, teren, znajdujący się przed stanowiskami, pozycjami zajmowanymi przez wojsko.
- ◆ **Przekop** – główne podziemne korytarzowe wyrobisko górnicze, przeważnie łączące się z szybem.
- ◆ **Przelotnia** – nakryty osłoną krótki odcinek przejścia wewnątrz układu obronnego [np. wejście do schronu], narażonego na ostrzał.
- ◆ **Przeławicenie** – wkładka wśród warstw skalnych zbudowana z innego materiału.
- ◆ **Pustynia** – obszar bezodpływowy, niemal całkowicie pozbawiony roślinności. Wskutek ubóstwa opadów woda całkowicie paruje i nie mogą się utworzyć stałe rzeki.
- ◆ **Pyrlik** – młotek górniczy.
- ◆ **Rokada** – droga wojskowa biegnąca równolegle lub skośnie do linii umocnień lub frontu.
- ◆ **Rów tektoniczny** – podłużne zapadlisko ograniczone uskokami.
- ◆ **Ruda** – kopalina użyteczna będąca źródłem metali.
- ◆ **Ruda darniowa** – skała osadowa, czasem o wyglądzie mułu, zwykle brunatno zabarwiona, składająca się z wodorotlenków i uwodnionych tlenków żelaza, ilów oraz szczątków roślin.

- ◆ **Rusznica** – jeden z pierwszych typów długiej ręcznej broni palnej używany od połowy XV w.
- ◆ **Rynnowe jezioro** – wydłużone zazwyczaj jezioro, powstałe w zagłębieniu wytworzonym przez wody płynące pod lodowcem.
- ◆ **Rząpie** – dolna część szybu leżąca poniżej najniższego poziomu kopalni, w której zbiera się ściekająca ze ścian woda.
- ◆ **Schody** – budowlana konstrukcja przeznaczona do powiązania różnych poziomów dla komunikacji.
- ◆ **Schron pogotowia** – schron dla obsługi działa w pobliżu jego stanowiska.
- ◆ **Sgraffito** – technika dekoracyjna malarstwa ściennego polegająca na pokrywaniu muru kilkoma warstwami kolorowego tynku, a następnie fragmentarycznym zeszkrobaniu wg. określonego wzoru.
- ◆ **Skala** – naturalny zespół minerałów tworzących w skorupie ziemskiej większe masy, powstałe w wyniku określonych procesów geologicznych. Skąły dzielą się na trzy wielkie grupy: 1) magmowe, 2) osadowe, 3) metamorficzne.
- ◆ **Skala pónna** – skała nie zawierająca minerałów kruszczowych lub innych kopalin użytecznych.
- ◆ **Skamieniałość** – wszelkie szczątki dawnych zwierząt i roślin zachowane w skałach oraz ich odlewy i odciski. Skamieniałość charakterystyczną dla danego okresu w dziejach Ziemi nazywamy skamieniałością przewodnią.
- ◆ **Skamielina** – > skamieniałość.
- ◆ **Skansen** – muzeum na otwartym powietrzu, stała muzealna ekspozycja obiektów zabytkowych urządzona w terenie z istniejących na miejscu takich obiektów lub ich pozostałości albo obiektów specjalnie na dany teren przeniesionych i tu zrekonstruowanych.
- ◆ **Skarpa** – przypora; mur pełniący funkcję konstrukcyjną, podtrzymujący ścianę, zwłaszcza przeciwdziałając rozporowi sklepienia.
- ◆ **Sklepienie** - konstrukcja architektoniczna, stanowiąca nakrycie krzywolinijne przestrzeni ograniczonej murami.
- ◆ **Sklepienie kolebkowe** – sklepienie o kształcie leżącej połowy walca.
- ◆ **Soczewa** – kształt bryły złoza zbliżony do spłaszczonej elipsoidy.
- ◆ **Spąg wyrobiska** – dolna powierzchnia wyrobiska.

- ◆ **Speleologia** – dział geologii, nauka o jaskiniach zajmująca się ich budową, pochodzeniem, a także ich florą i fauną.
- ◆ **Spoina** – miejsce styku cegieł lub kamieni, zazwyczaj wypełnione zaprawą.
- ◆ **Spoiwo** – lepiszcze, substancja zlepiająca okruchy skał i minerałów.
- ◆ **Sponson** – metalowy wykusz w kształcie trójkątnego lub czworobocznego ryzalitu z otworami strzelniczymi i obserwacyjnymi.
- ◆ **Stalagmit** – naciek krasowy w postaci słupa czy igły, wznoszący się od dna jaskini ku górze.
- ◆ **Stalagnat [kolumna naciekowa]** – naciek krasowy powstały z połączenia stalaktytu ze stalagmitem.
- ◆ **Stalaktyt** – naciek krasowy, zwykle zbudowany z węglanu wapnia, zwisający ze stropu jaskini.
- ◆ **Sztolnia** – poziome lub lekko nachylone wyrobisko korytarzowe mające wlot na powierzchni terenu, prowadzone w głąb góry.
- ◆ **Stratygrafia** – nauka o czasowym następstwie warstw, budujących je skałach, ich składzie mineralnym oraz zawartych w nich skamieniałościach.
- ◆ **Strop wyrobiska** – górna powierzchnia wyrobiska.
- ◆ **Szyb** – wyrobisko górnicze pionowe, łączące powierzchnię ze złożem, poziomem wydobywczym itp. (ze względu na funkcje; zjazdowe, wydobywcze, wentylacyjne). W zależności od regionu zwane szybami dziennymi lub świetlnymi.
- ◆ **Szybik** – wyrobisko górnicze pionowe łączące poziomy wydobywcze, zwykle mniejszych rozmiarów niż szyb.
- ◆ **Tąpanie** – proces gwałtownego zarysowywania się, załamania się, pęknięcia górotworów; odgłos towarzyszący temu zjawisku w kopalniach.
- ◆ **Torkretowanie** – wyrzucanie mieszaniny piasku i cementu pod znacznym ciśnieniem, przy równoczesnym zwilżaniu wodą ciśnioną osobną dyszą; torkretowanie w zasadzie łączy uszkodzone lub spękane konstrukcje betonowe, kamienne i ceglane; torkretowanie może stanowić narzutową wyprawę, np. siatek.
- ◆ **Tradytor** – element obronny służący do ukrytego ostrzeliwania wąskiego pasa terenu, mieszczący kazamaty z działobitniami lub stanowiskami broni maszynowej.
- ◆ **Trakt** – ciąg dwóch lub więcej pomieszczeń znajdujących się na jednej osi.

- ◆ **Twierdza** - ufortyfikowany gród, miasto, a czasem samodzielna budowla o charakterze głównie obronnym.
- ◆ **Uławicenie** – podstawowa cecha wyróżniająca skały osadowe. Jest to zmienność składu lub innych cech w kolejno następujących po sobie równoległych warstwach. Utwory skalne zbudowane są z ławic.
- ◆ **Upadowa** – pochyłe wyrobisko korytarzowe w kopalni łączące chodniki na różnych poziomach wydobywczych.
- ◆ **Urobek** – 1) urabianie, pozyskiwanie, wydobywanie kopaliny; 2) surowiec pozyskany w procesie urabiania, wydobyta kopalina.
- ◆ **Uskok** – nieciągła deformacja skał polegająca na rozerwaniu i przesunięciu ich wzdłuż powierzchni rozerwania. Elementy uskoku: skrzydło wiszące, skrzydło zrzucone, płaszczyzna uskokowa i jej nachylenie, szczelina uskokowa, wielkość rzutu i in.
- ◆ **Wapień** – skała osadowa pochodzenia organicznego (nagromadzenie skorup i szkieletów żyjątek morskich) lub chemicznego (wytrącenie z wody, głównie morskiej), której głównym składnikiem jest węglan wapnia.
- ◆ **Warownia** – 1) przestrzeń ufortyfikowana, przeznaczona do obrony; 2) ściślej, ufortyfikowane miejsce, przeznaczone szczególnie do celów militarnych.
- ◆ **Warstwa** – podstawowa forma występowania skał osadowych mająca jednakową w przybliżeniu grubość na znacznych przestrzeniach. Ograniczona jest od góry i dołu płaszczyznami mniej więcej równoległymi (stropem i spągiem). Może składać się z kilku ławic.
- ◆ **Warstwa wodonośna** – warstwa skalna, w której woda może się zatrzymać, a potem wydostać n.p. przez źródło lub po wywierceniu studni.
- ◆ **Wietrzenie skał** – proces fizyczny i chemiczny powodujący rozluźnianie minerałów i skał pod działaniem naturalnych czynników.
- ◆ **Wieża maksymiliańska** – typ wieży artyleryjskiej z baterią dział dalekiego zasięgu na najwyższej kondygnacji, oraz działobitniami na niższych kondygnacjach. Wolnostojąca, otoczona fosą, budowana na planie koła z dziedzińcem pośrodku.
- ◆ **Wieża pancerna** – stalowa lub żelazna kopuła obrotowa osłaniająca stanowisko działa lub broni maszynowej
- ◆ **Wychodnia** – część warstwy, żyły, masywu lub innej formy występowania skał, wychodząca na powierzchnię ziemi lub znajdująca się pod niezbyt grubym nakładem gleby.

- ◆ **Wyrobnisko górnicze** – ogólna nazwa wszystkich miejsc, z których usunięto skały robotami górniczymi.
- ◆ **Zamek** – rodzaj twierdzy, obiekt warowny stanowiący zamknięty zespół urządzeń obronnych [mury, wały, baszty itp.] oraz zabudowań mieszkalnych.
- ◆ **Zbrojownia** - > arsenał.
- ◆ **Zlepieniec [konglomerat]** – skała osadowa składająca się z obtoczonych fragmentów skalnych, zlepionych drobnoziarnistym spoiwem.
- ◆ **Złoże** – naturalne nagromadzenie minerałów lub skał nadających się do gospodarczego wykorzystania. Nagromadzenie kopalin użytecznych w skorupie ziemskiej.
- ◆ **Zrąb szybu** – wylot szybu na powierzchnię terenu.
- ◆ **Zwał [d. Hałda]** – usypisko na powierzchni powstałe: a) z wywożonych z kopalni skał płonnych, b) odpadów w procesach hutniczych, c) z odpadów w zakładach przeróbczych kopalin.
- ◆ **Zwięzłość** - wytrzymałość skał na uderzenia.
- ◆ **Żupa** – w dawnej Polsce: królewska kopalnia soli lub kruszców; dziś zakład górniczy, w którym produkuje się sól warzoną.
- ◆ **Żyła** – forma występowania złoża, skały magmowej, zbliżona do płyty, biegnąca zgodnie z warstwowaniem skał otaczających lub przecinająca skośnie warstwowanie.

Wybór i opracowanie; Józef Tworek, Jerzy Roszkiewicz Chełm – Kraków 2003.